

ZENTAI VIOLETTA*

Szolidaritási kezdeményezések a gazdaság és a munka világában

1. A probléma tágabb horizontja

Kutatásunk és ez a tanulmány közeli rokonságot érez azzal a megállapítással, hogy a válságok és katasztrófák megvilágítják a társadalomkutatók számára a rendhagyó és a mindennapi, a szenvedés és a túlélés különbségének és kapcsolatának társadalmi képzeteit.¹ Összetett kutatási együttműködésünk² a koronavírus-járvány első hullámában kialakult szolidaritási tevékenységekről olyan szereplőket keresett meg, akik egy hirtelen berobbant járványból kinövő válsághelyzet két tipikus összetevőjére reagáltak. Az egyik ilyen összetevő az élet megszokott és többé-kevésbé kiszámítható körforgásának, a mindennapi élet kereteinek gyors kifordulása és ennek következményei, a másik az emberi kiszolgáltatottság vagy kirekesztettség már meglévő, illetve a válságban felfokozott tapasztalata és kihívásai. A megfigyelt szereplők olyan társadalmi tereket építettek vagy használtak, amelyek túllépnek a család és a magánélet határain, de sokszor össze is kötik e világok szolidaritási mozgatórugóit, útjait, narratíváit.

A 2020. évi koronavírusjárvány okozta válságban kibontakozó szolidaritási kezdeményezések vizsgálata olyan hazai kutatási előzményekre épít, amelyek széleskörűen merítő olvasatát adták a társadalmi szolidaritás elméleti és kritikai szakirodalmának.³ A 2015-ös ‘menekültválságban’ kibontakozó és más irányú segítőakciókat

* A szerző kulturális antropológus, a Közép-európai Egyetem Közpolitikai Tanszék munkatársa. E-mail: zentaiv@ceu.edu

¹ Povinelli, Elizabeth: *Economies of Abandonment*. Duke University Press, 2011. 14.

² Köszönetemet fejezem ki kutatótársaimnak, hogy közös kincset tettük a különféle altémákban elkészült interjúkat, és közös beszélgetésekben értelmeztük azokat. Köszönöm Feischmidt Margit, Neumann Eszter és Zakariás Ildikó részletes véleményét és éleslátó kritikai megjegyzéseit a cikk első vázlatához. Feischmidt Margit bevezető tanulmánya e tematikus lapszámban bemutatja a kutatás összetevőit, résztvevőit és módszereit.

³ Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Cantat, Celine (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Palgrave/ MacMillan, 2019.; Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Jótékonyosság és politika. A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai *Politikatudományi Szemle*, 2018/2. 55–83.; Takács Erzsébet: *A szolidaritás alakváltozásai. Az együttműködés lehetőségei és gátja a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 2018.;

értelmezve idézik és rendezik a klasszikus és modern társadalomelmélet téziseit az elfogadott és megkérdőjelezett szolidaritásformákról, az egyéni és kollektív segítők mozgatórugóiról, a cselekvők által megfogalmazott értelmezési keretéről, és a szolidaritás politikájáról.⁴

Azok a szolidaritási formák, amelyek kutatásunk tárgyát képezték, a tágabb szakirodalmi és társadalmi viták három alapvető kérdésére különösen élesen világítottak rá, méghozzá úgy, hogy a nagyívű elméleti szétválasztások és kategorizáló rendszerezések általánosító érvényét feszegették. Az első ilyen kérdés az érdekmentes, a mások jólétét előtérbe helyező és a társadalmi státusz és elismerés fenntartását szolgáló szolidaritási tevékenység feszültsége, illetve az érdekmentes szolidaritás pusztja lehetősége. A második az önzetlen, a segítők rendszeres szakmai tereitől, munkavégzésétől, jövedelemszerző tevékenységéről elválasztott, tiszta formákat megvalósító segítség problémája. A harmadik pedig a humanitárius és együttérzésorientált és a rendszerkritikus, politikailag motivált cselekedetek szétválasztása.

Az első kérdéskör kapcsán figyeltünk arra, az irodalomban sokat hangoztatott, Bourdieu-ihlette elméletre, miszerint a közjóért való érdekmentes cselekvés, így a szolidaritási tettek a közösség tagjaiból elismerést váltanak ki a cselekvő iránt, amelyet a későbbiekben a cselekvő felhasználhat. Az értékvezérelt cselekvés tehát tőkére váltható, így a szolidaritási mozgatórugó leginkább a társadalmi pozíció és a saját jólét emelése. A szolidaritás tehát, mint minden más fontos társadalmi gyakorlat, a társadalmat szervező klasszifikációs harcok terepe, még ha az egyes cselekvők habitusa ettől olykor el is oldódhat.⁵ Eme írás szerzője azonban úgy készítette interjúit és értelmezte a kutatótársaival közösen felépített adatokat, hogy vélelmezte, a Bourdieu-féle szolidaritási mezőre a fentiekől eltérő kapcsolathálók is ráteleptülnek, sőt, nem is hagyják azt zavartalanul. Lehet, hogy nem csak zajt csapnak ott, hanem elterelnek és átalakítanak. Ezt a kiinduló megfontolást olyan társadalmi kezdeményezések és világok megismerésére összpontosító szerzők, kutatások és saját megfigyelések táplálják, amelyekben a társadalmi szereplők etikai kapcsolatot alakítanak ki saját magukkal és a világgal. E szereplők a jelen világot értékelő vélekedéseket fogalmazznak meg, és másfajta világokat képzelnek el, különösen a válságok, a szétesésűzások és az igazságtalanságok hatására. Tereket foglalnak el vagy szerveznek meg, amelyek sokszor átmenetiek, inkoherensek és töredezettek, de többrétegű és közös gyakorlatok által összekötöttek.⁶ Ezek a terek is részei a szélesebb társadalmi értelmezési vitáknak, küzdelmeknek, de mozgatórugójuk nem feltételen, vagy nem jellemzően a saját társadalmi pozíció megerősítése.

Zakariás Ildikó: *Jótekonny nemzet. Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarok segítségében*. Budapest: Kalligram – Regio Könyvek, 2018.

⁴ Lásd ennek frissített összefoglalóját Feischmidt Margit bevezető írásában.

⁵ Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2002.

⁶ Povinelli, 2011. 8–10.

A szolidaritás problémájával sok tekintetben összeérő önkéntesség tudományos szakirodalma a második kérdéskör fő mozgatója. E szakirodalom úgy véli, hogy az uralkodó társadalmi normák és elvárások szerint az önkéntesség tiszta formája négy alapismérvvel rendelkezik: elválík a fizetett munkától, szabad akarat irányítja, másokat tesz kedvezményezetté, és a nonprofit és civil szektor tereibe ágyazott.⁷ A gyakran idézett (és bírált) francia szociológus, Latour egyszerre ihletője és megzavarója ennek az érvrendszernek, amennyiben kiemeli, hogy a modernitás sokféle gyakorlatát az összevegyítés (hibriditás) logikája szervezi. Ez a logika két, sokszor egymásnak feszülő mozzanatból áll: az összevegyítés és a megtisztítás egymást formáló mozzanatából. Az összevegyített formák rendszerint tiszta részformákból állnak, és a modern társadalmi gyakorlatok igyekeznek a két egymásnak feszülő logikát egységes egészként kezelni.⁸ Latour szerint a kritikai elemzés rávilágíthat arra, hogy e két mozzanat sokszor együttesen és egymás mellett működik. Az empirikus társadalomtudomány ilyen tiszta formákat csak kivételes esetekben talál, az általunk megfigyelt önkéntesség jellemzően kilép mind a négy dimenzióból, együtt vagy külön-külön, a megtisztított logikából.

Kutatásunk tárgya sok tekintetben eltér a 2015-ös magyarországi ‘menekültválság’ nyomán kibontakozó szolidaritási tettektől. A jellemzően jelölt mássággal bíró, látványos és kollektív szenvedéstörténettel érkező, nyilvános terekbe zsúfolt idegeneket a segítők egy ellenséges és közbiztonság elvű közegben vették körül. A segítség térbeli és időbeni összesűrűsödése nem csak megengedte, de szükségessé is tette, hogy az aktív szolidaritást megvalósító állampolgárok és közösségek nagy részt jövedelemszerző munkájukon kívül, szabadidejükben vagy nyári szabadságuk alatt és az intézményes kereteken túl cselekedjenek. A 2020. év koronavírus-járványának első hulláma sokrétegű, különféle társadalmi szereplőt és világot elérő rendkívüliséget teremtett, amelyben vagy egymásba csúsztak, vagy szétszaladtak a munka, a fizetett hivatás, a munkahely, a család és a nyilvánosság terei és idői. A kiszolgáltatottság közeli és távoli, materiális és nem materiális változata egyaránt hatott a társadalom tagjaira, szemben a korábbi válságközeg meghatározóan humanitárius húzóerejével.

A harmadik szakirodalmi vitakérdésről a gyorsan termelődő járványértelmező irodalom egy jelentős irányzata úgy véli, hogy a járványok és társadalmi válságok közepette a kritikai kiállás marginális helyzetbe kerül. A válságkörülmények gyakorlatias és hatékony válaszokat követelnek, amelyek a szolidaritási cselekedeteket szakszerű irányítással igazgatják. A közszolgáltatások finanszírozásáról, a tőkefelhalmozás és a közegészségügy kapcsolatáról szóló vitákat felváltja az ‘együtt cselekszünk a bajban’ jelszó ismétlése. E vélemény legélesebb változata azt is állítja,

⁷ Shachar, Itamar – Essen, Johan von – Hustinx, Lesley: Opening Up the “Black Box” of “Volunteering”: On Hybridization and Purification in Volunteering Research and Promotion, *Administrative Theory & Praxis*, (41) 2019/3. 245–265.

⁸ Uo. 249.

hogy a korunkra jellemző neoliberális társadalmpolitika megerősödve folytatódik azokban a szolidaritási akciókban, amelyek látszólag megkérdőjelezzik ezt a gondolkodást.⁹ Mások azt hangsúlyozzák, hogy a növekvő kiszolgáltatottság korában a szubjektivitás új mintázataiban az embereknek az önszegélyezés ideológiájára építő személyes és intézményesített függőségre kell hagyatkozniuk. A rendszeres megalázottság harcokra sarkall az értékek rendjéért, amelyben az emberi életnek értelme és értéke lesz. A szolidaritásra, a kölcsönösségre építő morális gazdaságok kimenekítenek az extraprofit, a kizsákmányolás és a felhalmozás világából, de a karitatív segítség kifogja a politikai szelet az alávetett csoportok lázadásából (depolitizál).¹⁰

A fentiekkel számos ponton vitázó érvet erősít meg a koronaválság szolidaritási cselekedetei elemzésében Schwiertz és Schwenken egy rangos tematikus folyóirat-szám bevezetőjében.¹¹ Úgy vélik, számos segítő gyakorlat forgatta meg a kizáró, vagyis saját csoporthoz közeliakat célzó, és a befogadó, vagyis a közösségek határait átszelő szolidaritás rendjét az összekötő együttműködések által. Minden szolidaritáskutatásnak tehát egyszerre kell figyelnie a status quo és a lehetőségek tereire. Továbbá olyan analitikus szolidaritásdefinícióra van szükség, amely nem jelöli ki a politikai tartalmú és az apolitikus gyakorlatok közegét már a kiinduláskor.¹²

A válságokat elemző társadalomtudományi szerzők közül sokan abból a jól ismert tudásból indulnak ki, hogy a válságok erőssé tehetik a hatalommal bírókat, de megizmosíthatják az 'erősokkal' szembeni ellenállás és szolidaritás szereplőit is. Az előbbieik körébe a késő modern társadalmakban mindenekelőtt az állami, közhivatali szereppel, a tulajdonnal és tőkével rendelkező szereplők tartoznak, de helye van a listán a stabil egzisztenciával, erős munkaerőpiaci pozícióval és személyes vagyonnal rendelkező szak/értelmiségieknek és egyéb közép- vagy felsőközéposztálybelieknek is. Az ellenállás és szolidaritás főszereplői rendszerint azok, akik rendelkeznek valamilyen elhivatottsággal, misszióval, segítő előélettel, infrastruktúrával, tapasztalattal vagy ezek közös csomagjával.¹³ Ezen figyelemre méltó előzetes tudásokat is megfontolva, vizsgálatunk megvilágítandó kérdésként

⁹ Shachar, Itamar: Revisiting Solidarity: Developing Exit Strategies from a Post-Political Pandemic. Jul 20. *Politics and Political Theory*, 2020. <http://hdl.handle.net/1854/LU-8691856> (Letöltés ideje: 2021. február 1.)

¹⁰ Narotzy, Susanna: Introduction. In: Narotzky, Susanna (ed): *Grassroots Economics in Europe*. Pluto Press, 2020. 15–16.

¹¹ Schwiertz, Helge – Schwenken, Helen: Introduction: inclusive solidarity and citizenship along migratory routes in Europe and the Americas. *Citizenship Studies*, 2020. 405–423. DOI: 10.1080/13621025.2020.1755155

¹² Uo. 4–6.

¹³ The RHJ Editorial Collective: Covid-19 and housing struggles: The (re)makings of austerity, disaster capitalism, and the no return to normal. *Radical Housing Journal*, Vol 2(1). 2020. 09–28.; Sik Domonkos – Zakariás Ildikó: *Járvány és válság – rászorultsági és segítési viszonyok a COVID19 első hulláma idején*. Regio 2021/2. 27–72

vetette fel, hogy a megfigyelt szolidaritási cselekvők milyen értelmezések alapján szervezik meg társadalmi tevékenységüket, a társadalom milyen intézményes és informális tereiben mozognak, és hogyan értékelik munkájuk hasznát és korlátait. A gazdaság és munka világában tevékenykedőket közelebről is vizsgálva e tanulmány megfogalmaz néhány óvatos megállapítást arról is, hogy a segítők mit gondolnak az értelmes és értéket teremtő munkáról olyan közegekben, amelyet a kiszolgáltatottság sokrétegű viszonyai szőnek át.

2. Járvány, munka, gazdaság

A koronavírus első és második hulláma egész gazdasági ágazatokat állított parkoló pályára, vagy egyenesen padlóra küldte a kis- és nagyvállalatok sokaságát a világ minden pontján. Ennek azonnali következményeit a munkahelyek, a jövedelem-szerzést biztosító munka világában mindenféle státuszú és ‘értékű’ munkavállaló megérezte vagy megszenvedte. De a gazdasági megtorpanás vagy leállás hatással volt azokra is, akik nem veszítették el teljesen a munkajövedelem-szerzés lehetőségét, de a rendszeres munkavégzés, annak mindennapi társas kapcsolatokat építő lehetőségeivel, hirtelen megbillent vagy a bizonytalan távolba úszott el. Magyarországon egy állítólagos munkalapú társadalomra tört rá a koronavírus-járvány. E rezsimpropagandában fogant koncepció kritikájával itt nem foglalkozunk, mert kiváló irodalom elemzi a kliensi kapitalizmus és a munkavállalói jogokat szélsőségesen korlátozó munkaerőpiaci szabályozás páros rendszerét és annak társadalmi következményeit.¹⁴ A különféle egyéni és családi válságok átvészelését szolgáló jóléti és szociális rendszer részben valóban és kíméletlenül munkaalapú, miközben a munkához való hozzáférés vaskosan egyenlőtlen.

Sok elemző szerint a koronavírus-válság hosszú távon a munka és a munkavállalók gazdasági és politikai erejének csökkenését, a bizonytalan, átmeneti és törekeny egzisztenciális létet jelentő munkák terjedését eredményezi. Ez a folyamat azonban nem új: a bizonytalan helyzetű munkavállalók arányának növekedése egyes ágazatokban, földrajzi régióban, társadalmi csoportban jól dokumentált.¹⁵ A munkaerő tartalékseregeként is leírt, sokrétegű és sérülékeny csoport számára csak időlegesen és kedvezőtlen feltételek között érhető el a formális és állandó

¹⁴ Szikra, Dorottya: Ideology or Pragmatism? Interpreting Social Policy Change under the „System of National Cooperation”. In: Kovács, János Mátyás – Trencsényi, Balázs (eds.): *Brave New Hungary. Mapping the System of National Cooperation*. London: Lexington Books, Rowman and Littlefield, 2019. 225–241.; Köllő János: Toward a “Work-Based Society”? In: Kovács, János Mátyás – Trencsényi, Balázs (eds.): *Brave New Hungary Mapping the “System of National Cooperation.”* London: The Rowman & Littlefield Publishing, 2020a. 139–158.

¹⁵ Kis Miklós: A bizonytalanságalapú társadalom tragédiája. *Új Egyenlőség*, 2020. <https://uje-nyenloseg.hu/a-bizonytalansagalapu-tarsadalom-tragediaja/Letoltés> 2020. (Letöltés ideje: 2021. január 19.)

bérmunka, ezért az öfenntartásához különböző munkaformákat kombinál gazdasági ciklusok között navigálva és egyéni megélhetési stratégiákat váltogatva.¹⁶ Jó okunk van feltételezni, hogy a járvány okozta gazdasági válság beszűkíti a munkaformák közötti mozgáspályákat vagy akár tartósan le is zárja ezeket. A kényszerek újabb megélhetési pályákat fognak rajzolni, de az egyensúly még alacsonyabb szinten áll be, és a tartaléksereg a formalizált és biztosítással ellátott munka világától még messzebbre kerül.

A járvány okozta gazdasági visszaesérről és a munkaerőpiac átalakulásáról a KSH munkanélküliségi adatai csak részleges és a valóságnál optimistább képet mutatnak a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet előírásai szerinti végzett adatgyűjtés szerint. Ha a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) rendszeres jelentéseit vesszük szemügyre a nyilvántartásba vett álláskeresőkről és a már munkáról lemondott inaktívokról, közelebb jutunk az érdemi képhez. 2020 májusában az NFSZ regiszterében 363,3 ezer álláskereső szerepelt, ami közel 110 ezer fős (43,4%-os) növekedés az előző év azonos időszakához képest.¹⁷ A második negyedévben (április–június) azok aránya, akik a kérdezést megelőző héten (legalább egy órát) ténylegesen dolgoztak, 7,6 százalékkal zuhant. Eközben az átlagos munkaidő is heti 3,5 órával csökkent. E számok a 2008–2010-es válságnál is erősebb sokkra utalnak.¹⁸ A munkahelyvesztés mértékét valamelyest csökkentette, hogy jelentősen megemelkedett a távmunkában dolgozók aránya (2,6%-ról 16,5%-ra). Erre mindegyelőtt a diplomásoknak nyílt lehetősége,¹⁹ ami tovább növelte a munkaerőpiaci egyenlőtlenségeket.

Egy másik elemzői közösség (Társadalmi Riport) értékelése szerint az országos átlaghoz képest magasabb volt az elbocsájtottak aránya a dél-alföldi (14 százalék) és a közép-dunántúli (10 százalék) régiókban. A megszokott trendeknek megfelelően a munkahelyvesztés elsősorban a középfokú és annál alacsonyabb iskolai végzettségűeket sújtotta, ezen belül is a fiatal felnőtteket.²⁰ A gazdasági megtorpanás által leginkább érintett szektorokban a kisvállalkozók, a beszállítók és az általuk sokszor biztosítatlanul, feketén vagy szürke módon foglalkoztatottak

¹⁶ Kovai Cecília – Vigvári András: Befejezetlen proletarizáció? A vidéki munkaerő-tartaléksereg Magyarországon a 2008-as válságot követően. *Tér és Társadalom*, 2020/3. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3284>

¹⁷ https://nfsz.munka.hu/nfsz/document/1/0/1/0/doc_url/nfsz_stat_merop_helyzet_2020_05.pdf (Letöltés ideje: 2021. február 19.)

¹⁸ Köllő János: Foglalkoztatás a koronavírus-járvány első hullámának idején. In: Fazekas Károly – Elek Péter – Hajdu Tamás (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök. 2019.* Budapest: MTA KTI. 2020b. 220–232.

¹⁹ Köllő 2020b, 231.

²⁰ Tóth István György – Hudácskó Szilvia: A koronavírus-járvány társadalmi hatásai a közvélemény-kutatások tükrében. In: Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2020.* Budapest. 2020.

kerültek a legnehezebb helyzetbe egyik napról a másikra.²¹ Nagy részük nem jogosult álláskeresési támogatásra. Egyes becslések szerint a feketefoglalkoztatás révén már a válság előtt is nagyjából 600 ezer ember egyensúlyozhatott a lét peremén szociális védőháló nélkül.²²

A válság első hullámára gyorsan reagáló elemzések azt mutatják, hogy a járvány hatásait mérséklő intézkedések mélysége markánsan eltért az európai országok között. Egy hat országot térképező összehasonlítás felfedi, hogy a foglalkoztatásvédelem és a munkahelymegtartás érdekében hozott intézkedések középpontjában a rövidített munkaidő és annak jövedelemtámogatása állt. Ezenfelül a megfigyelt országokban jövedelemplótló támogatásokat vezettek be különösen az atipikus foglalkoztatási szakmákban, Magyarország kivételével, ahol a munkanélküliekre még ennél is kevesebb figyelem jutott. Az autokratikus populista kormányok törődtek a legkevesebbet a sérülékeny csoportok szociális támogatásával a többségi elvárásokra figyelve, ahogy ezt a válságokon kívüli helyzetekben is teszik.²³

A hivatalos kormányzati hangok kivételével minden elemző egyetért abban, hogy a magyarországi válságkezelő közpolitika a meglévő munkahelyek védelmére és új munkahelyek létrehozására nagyon szerény erőforrásokat rendelt, szemben az egyes kiemelt szektorok támogatásával. Az utóbbi elsődleges célja a politikai alapon szervezett gazdaság pozícióinak biztosítása az átláthatatlan támogatási rendszerben, amelyben legfeljebb másodlagos vagy járulékos hatás lehet a válság túlélését segítő munkahelyek támogatása.²⁴ A kormányzat 2020. március 11. és május 4. között az államháztartásból a járványhoz kapcsolódó közvetlen kiadásokra 600 milliárd forintot használt fel, s ezzel a GDP 18–20 százalékát csoportosította át. Ez a valóban jelentős erőforrás csak kis részben szolgált az egészségügy megerősítését, és alig mozdult rá a bajba került egyének/családok közvetlen és feltétel nélküli megsegítésére, amelyet a fejlett világban sok helyütt alkalmaztak, még az erősen piacbarát rendszerekben is.²⁵

A survey-elemzést végző társkutatóink eredményei azt mutatják, hogy már a koronavírusjárvány első hullámában átrendeződtek és megerősödtek a társadalom tagjait sújtó rászorultsági problémák a megkérdezettek értékelése alapján.²⁶

²¹ Uo. 561.

²² Kis, 2020.

²³ Bartha Attila – Kopasz Marianna – Takács Judit: A populisták jobban csinálják? In: *Körösi András – Szabó Andrea – Böcskei Balázs (szerk.): Vírusba oltott politika*. Budapest: Napvilág Kiadó. 2020. 89–108.

²⁴ Prinz Dániel: Rossz helyre ad, rossz helyről vesz el a kormány gazdasági csomagja. *Qubit*, 2020. <https://qubit.hu/2020/12/23/rossz-helyre-ad-rossz-helyrol-vesz-el-a-kormany-karacsonyi-gazdasagi-csomagja> (Letöltés ideje: 2021. február 27.)

²⁵ Váradi Balázs: Magyarországi közpolitikai reakciók a koronavírus-járványra 2020 első felében. In: Fazekas Károly – Elek Péter – Hajdu Tamás (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör. 2019*. Budapest: MTA KTI. 2020. 213–219.

²⁶ Sik – Zakariás, 2021.

A kutatók reprezentatív mintájában a választható négyféle problémacsoport között legtöbbször az anyagi (43%) és a lelki (40%) nehézségeket jelölték meg, kevesebben, de még mindig sokan az egészségügyi (36%) és a gondozási (28%) problémákat említették. Sokan egyidejűleg többféle kihívással néztek szembe, és ezek között nem kevesen már a járvány előtt is cipelték ezeket a terheket (30%), illetve újabb kihívásoknak kellett megfelelniük (16%). Az anyagi természetű problémák vezető szerepe az állampolgárok problémahorizontján nem meglepetés, és ebben az összetett változóban a jövedelemszerző munka csak egy tényező. De minden bizonnyal sokak számára meghatározó tényező jelentősebb családi tartalék híján, vagy éppen az eladósodottsággal küzdve. Kutatótársaink hangsúlyozzák a survey-eredmények alapján, hogy a járvány többdimenziós válságot eredményezett, amelyben a társadalom többsége egyszerre néz szembe egészségügyi, mentális, materiális és gondozási feladatokkal.

3. Segítők a felszakadt termelési-ellátási hálók és a munka világában

Az e tanulmányban vizsgált segítő cselekvők közös jellemzője, hogy a járvány során a gazdaság és a munka világában hirtelen jelentkező hiányok, megroppanások és leállások következményeit akarták orvosolni, ugyanakkor a legalapvetőbb emberi szükségletek járványspecifikus dimenzióira mozdultak rá különféle erőforrásaikkal, és azok korábban nem gondolt méretű és irányú megsokszorozásával. Más szóval, munkájuk a felszakadt termelési és társadalmi újratermelési hálókat egyaránt célozta. A munka és a munkahelymegőrzés érdekében, a munkatapasztalatok átmentése, a munka világának védelme miatt kezdtek önkéntes tevékenységekbe, és maguk is új munkaadóvá, munkaszervezővé, vagy munkaerőképzővé váltak. Ugyanakkor a kvalitatív kutatásunkban megfigyelt segítő cselekvések teljes mintája érintette a munka világot valamilyen módon. Ezek közül azokra terjed ki a figyelmünk ebben a tanulmányban, amelyek elsődleges céljuk mellett, legyen az az oktatás, gondozás, az elesettek vagy a kultúra mentése, aktívan segítettek, formáltak és értékelték a munka formáit és viszonyait is. Segítőinket tehát eme két nagyobb csoportba foglalva értelmezzük az alábbiakban.

A szorosabb értelemben vett gazdasági terek válsághelyzeteiben szolidaritási feladatot felvállalók három típusát találtuk meg a kutatás során, s velük összesen 11 interjút készítettünk. Egyrészt azokkal, akik *piaci szereplőként* beleállnak azokba a formákba, amelyek egy piacgazdaság fősodrárt képezik, bár nem kritikátlanul; másrészt azokkal, akik ezeket a formákat az *élet egyes tereiben átalakítani*, felbontani, s más logikájú tevékenységgel felváltani szeretnék. Végül azokkal, akik a piacgazdaság mai uralkodó formáit *radikálisan átalakítani* hirdetik a járványhelyzetet megelőzően kialakított meggyőződésből. A szélesebb társadalmi-gazdasági terekben e három szereplőcsoport között az átjárás sokrétegű, és számos

köztes formát is fellelhetünk, de feltáró kutatásunk ennek finomelemzésére nem alkalmas. (Interjúalanyainkat névazonosítás nélkül a tanulmány végén közölt tábla alapján rendeztük, és az elemzésben az e táblában használt sorszámmal jelöljük.)

A klasszikus piacgazdasági működés szereplői közé mintánkba az egyetem közeli vállalkozásfejlesztő labor vezetője, az alkalmazott mérnökből kinövő vállalkozó és a hazai nagyvállalkozó került (5, 22, 37). Az alternatív elrendeződéseket és csereformákat építők között étteremtulajdonost, sztárszakács-üzletvezetőt, szomszédsági csoport aktivistáját és civil társadalmi aktivistákat, vezetőket találhatunk (10, 16, 17, 28). A piacgazdasági formákat felbontók között rendszerkritikus civilszervezetek hálóját működtető és alternatív gazdálkodási formákkal kísérletező csoportok kerületek figyelmünk középpontjába (15, 21). Két önkormányzati kezdeményezésre is ráláttunk, amelyek munkahelymegőrzési és szociális ellátási feladatok megoldását szőtték össze, és így ott vannak a gazdasági segítők teljes kaleidoszkópjában, de kívül a hármas szereplőtípológián (20, 52). Eme csoportosítást keresztülmetszi a méretek szerinti tagolódás és a megfigyelt segítő szervezet székhelye és hatósugarának földrajza. Az előbbi metszetben a legtöbb megfigyelt szereplő néhány fős kiscsoportot, kisméretű szervezetet jelent folyamatosan épülő vagy bővülő hálózattal, a másik oldalon egy gyorsan megizmosodott, jelenleg középméretű vállalkozással és egyetlen nagyvállalattal. Mintánkba három egyetemi városi, két főváros környéki és számos fővárosi szereplő került, míg többek szolidaritási tevékenysége országos kiterjedésű.

Az ellátási, egészségügyi, szociális és munkaerőpiaci válságban gyorssegítségnyújtó megkérdezettjeink mindegyike szabadon hozzáférhető, anyagi és nem anyagi szolgáltatásokat nyújtott a fontos 'ellátó' szakmákban dolgozóknak a kijárási korlátozások alatt, így egészségügyieknek, illetve mozgásukban korlátozott állampolgároknak, strukturálisan kiszolgáltatott piaci szereplőknek, munkájukat gyorsan elvesztőknek és az átmenetileg vagy rendszeresen rászorulóknak. A fősorba illeszkedők platformgazdaságos és hálózatalapú tevékenységek támogatását célozták meg, vagy azon keresztül hoztak létre lerövidített idő alatt tömegkészletet egészségügyi hiánytermékből, mások nem létező szolgáltatást teremtettek meg a frontvonalon dolgozó egészségügyiek ellátásában, megint mások összesűrítették a közösségi alapú fogyasztási és a nem piaci alapú, összetett termelési és fogyasztási együttműködések kísérleteit. A gyors, végleges vagy átmeneti állásvesztés (akár piacvesztés következtében) a közvetlen vagy tágabb környezetben minden adatközlőnk számára meghatározó kihívás lett a fő segítő szolgáltatás megszervezése mellett. Egyeseknek tehát a segítő figyelmet az eredeti gazdálkodói környezetben viselt munkaadói szerepükre is ki kellett terjeszteniük (17, 37).

Kivétel nélkül mindenki erőforrásgazdag előtörténettel rendelkezik, ebben elsősorban formális szaktudás, általános műveltség, kapcsolati tőke, majdnem minden esetben nemzetközi tapasztalatok, intézményes háttér és néhol, de csak néhol, jelentős anyagi forrás is található. A segítők úgy érzik, ezeket az erőforrásokat saját

munkájuk, kitartásuk és elszántságuk eredményeképpen birtokolják, erre mindannyian büszkék is. Van, akit meglepetésként ért saját maga innovációs képessége, mások a járvány alatti segítő munkájukat korábbi, hasonló tevékenységük kiteljesedésének látják. A fogyasztói közösség elindulni látszott a gazdálkodói közösség felé, kinyitott a karitatív ellátás felé is, és ezzel tevékenysége túlnőtt az eredeti vízió (16). A magas technikai színvonalú, de először házilag kezelhető technológia segítségével orvosi hiányterméket gyártót gyorsan elérte a szolgáltatás- és technológiabővítés lehetősége, és egy robbanásszerű gyorsasággal kiépülő, de nem profitalapúnak megmaradó vállalkozás 'kényszere' (5). A sokrétegű vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR)²⁷ tevékenységet folytató nagyvállalkozó részlegesen kilépett (avagy visszalépett) a fordí munkaadói modellbe, amikor dolgozóinak a családi jólét és biztonságát megtartó erőforráskereteket biztosított (37).

A gazdaság és munka világában segítők közép- vagy ritkán felsőközéposztályi helyzetben lévők, de szövetkeztek sérülékenyebb helyzetű vagy jóval elesettebb állampolgárokkal is. Ez utóbbi elsősorban a fogyasztói és termelői közösségeket szervezőkre és a piaccal párhuzamos világokat építőkre jellemző (16, 15, 21). A vendéglátásban dolgozók gyorsan megtalálták a kapcsolatot a máskor fogyasztóiknak számító művészi és értelmiségi szereplőkkel, akiknek egy része megtapasztalta a gyors munka- és jövedelemvesztést és a mélyülő bizonytalanságot, de másik részük éppen erőforrástartaléka révén tudott gyorsan és intenzíven bekapcsolódni a segítő munkába (17, 28). Kutatásunk nem terjedt ki a profit- és a nem profiorientált szereplők együttműködésének részleteire, de minden tömegesebb szolgáltatást nyújtó szereplő támogatást tudott szerezni anyagi erőforrásai bővítésére nevesített és névtelen üzleti adományozóktól a kezdeti hetekben. A nem piaci gazdálkodási formákat építő civilek az ilyen támogatástól természetesen távol tartják magukat. Számukra külföldi támogatási források nyíltak meg kifejezetten a járványhelyzetre való válaszként. Ezek az erőforrások azonban szerénynek mondhatók, bár a jelen civil támogatási körülmények között említésre érdemesek (15, 21).

A gazdasági válság és a kiszolgáltatottság problémáira összpontosító állampolgári szerveződések egy része a leállások és a korlátozások során is létfontosságú szükséges anyagi javak (kiszármazékok, közlekedési eszközök tartós élelmiszer) megosztását és megosztott használatát szervezte meg hagyományos közösségi, lakóhelyi önszervező keretekben. Ezekben megjelent az állásközvetítés kísérlete is másodlagos vagy beágyazott módon. Az önszervező közösségi akciókban a társadalom észszerű működési elveit (fenntarthatóság, kisebb fogyasztás, kölcsönösség) látták megerősödni: az urbánus középosztályi környezetben fontos tapasztalat lett a rövidebb munkaidővel kevesebbet kereső és fogyasztó, de közösségi tevékenységre is időt szánó életvezetés és szomszédosági kapcsolatszervezés. A piaci logikán túli kölcsönösséget formáló, jellemzően horizontális viszonyokat tápláló csoportok

²⁷ *Corporate Social Responsibility / vállalati társadalmi felelősségvállalás*

tagjai különféle múltbéli és jelen idejű minták segítségével tudták megtalálni a fizetetlen, de értelmes munka lehetőségét a különféle segítő kezdeményezésekben. E csoportok tagjai úgy látják, a kiszolgáltatottság érzése vagy veszélye másokban viszont csökkentette az önbecsülést, és távol tartotta őket a kölcsönös segítség logikájától. Bár nem hangsúlyozzák, a reflexió azokra vonatkozik, akik dönthetnek egy válsághelyzetben a munkájuk céljáról, tárgyáról, átmenetileg lemondhatnak annak javadalmazásáról valamiféle anyagi biztonság tudatában.

A gazdaság és a munka világában tevékenykedők egy része több éve működő vagy építkező szolgáltatást és szervezeti formát használt fel a járvány alatti segítő szolgáltatásai kialakításakor (így a vállalkozásfejlesztő labor gyorssegítségét ajánl piaci szereplőknek), mások szervezeti és munkatapasztalataikat új pályára állították (nagyvállalkozó CSR kereteit feszegető támogatási portfóliót épít, sztárséf jótékonyági tömegétkeztetést szervez), illetve néhányan olyasmibe fogtak, amiről korábbi ismereteik sem voltak (például vendéglátós mint általános munkaközvetítő; az alkalmazott mérnök országos non-for-profit termelőhálózatot épít). Egyesek előre szaladtak vagy egyenesen ugrottak korábbi tevékenységükhöz képest, mások kitágították és/vagy sűrűbbé tették a társadalmi és gazdasági teret maguk körül. Minden adatközlőnk innovatív, sokszor ösztönös, de gyakran professzionális közösségi média használó, és eme jártasságára a segítő szolgálat nagy mértékben támaszkodott. Majdnem minden esetben kitapintható vagy egyenesen látványos a nemi szerepek szerinti feladatmegosztás, részvételi hajlandóság és elköteleződés a segítség kialakult mintázataiban. A nők erőteljesebb és kitartóbb részvétele a szolidaritás alapú tevékenységekben 'evidens' tapasztalat az interjúalanyok számára, de többen csak explicit kérdésre alkotnak véleményt erről (22, 28).

A gazdasági teret, ellátási hálókat és a munka világát szervező és segítő tevékenységeken túl a munka világáról releváns tapasztalatokat osztottak meg másfajta segítő szervezetek is, mindenekelőtt a hátrányos helyzetűeket támogató csoportok szószólói, valamint kisebb számban az önkormányzati intézményeket bevonó, az egészségügyi, oktatási és kulturális mezőben mozgó kezdeményezések. Összesen 12 ilyen kezdeményezés interjúinak elemzésére támaszkodunk a már bemutatott 11 másik, a gazdaság és munka világában működő mellett. A legelesettebb csoportokat segítő tevékenységek szereplői jól ismerik a munkaerő-tartaléksereg tagjait, illetve olyan településeket, ahol felülreprezentáltak, avagy a többséget alkotják. Átlátják a segítettek mindennapi túlélésért folytatott küzdelmét, annak reménytelenségét, 'normállapotát'. Ezt a társadalmi és gazdasági helyzetet igazságtalannak és elfogadhatatlannak tartják, amelyet súlyosbított a járvány és a járványellenes lezárások, korlátozások. E szervezetek számára a munka világa túlterjeszkedik szervezetük misszióján és erőforrásain, ugyanakkor élesen látják a válság okozta kiszolgáltatottságok és lecsúszások finommozgásait is. Ezeknek a következményeit enyhíteni próbálják, de a munka és jövedelemszerzés közvetlen tereit nem tudják

hathatósan befogni. Erőforrásbevonással, kreativitással és felfokozott munkavégzéssel próbálják a leginkább kiszolgáltatottak túlélését segíteni (2, 13, 29, 30, 39).

Ezen alapítványok és társadalmi szervezetek sokéves múlttal, tapasztalattal rendelkeztek már a járvány megérkezése előtt. Számukra a segítség ethosza már kikristályosodott a felelős beavatkozás határai, a segített és segítő közötti viszonyok alapértékei, és a segítség kitüntetett társadalmi céljai hármában. A határátlépési dilemmákat jellemzően a mindennapi túléléshez szükséges anyagi javak gyűjtése és célba juttatása jelentette, amely tevékenység hasznosságával és erkölcsi értékével sok szervezetnek erős fenntartása van (13, 39). Az interjúk alapján kézzelfogható elmozdulást láthattunk a leghátrányosabb helyzetűeket támogatók tevékenységében. Egyrészt az alapvető használati javakat eljuttatók, az otthoni oktatást segítőket, a közösségfejlesztők is próbálták a munkahely megtartását segíteni akármilyen szerény eszközökkel is. Másrészt a társadalmi vállalkozást és jövedelemtermelést segítőket közül is sokan beadták a derekukat az alapvető élelmiszer- és tisztítószergyűjtés és -osztás átmeneti szervezésére vagy befogadására. Ugyanakkor az adománygyűjtést egy kivételes helyzetre adott kivételes válasznak tekintik, mert nem szeretnék az ezzel járó anyagi függőségi viszonyokat erősíteni a támogatott közösségekben: „nem szeretném azt, hogy tartósan ez legyen, ez a segítségosztó vagy segélyosztó szerep, amit a szervezőink felvesznek helyben. Nekik inkább azt kell erősíteni, hogy ez a helyi közösség kevésbé kiszolgáltatott legyen. Abban az értelemben is, hogy meg tudjanak szólalni, és nem tudom, képesek legyenek szerveződni és kiállni az érdekeikért, tehát hogy ebben szeretnénk őket megerősíteni” (4). Adataink egyelőre nem elégségesek annak értékelésére, hogy a fenti határátlépő és missziós sávhúzó tapasztalatok mennyiben alakítják majd a segítőket hosszabb távú elképzeléseit az alapvető közpolitikai beavatkozások és strukturális átalakítások segítségével, követelésében, de a kérdés felvetése a kutatás egyik fontos eredménye is.

4. A szolidaritási munka természetete és értéke

A mintánkba kerülő, szerteágazó tevékenységek mozaikszerű képében figyelemre érdemes mintázatok rajzolódnak ki a segítő munka megszervezéséről, a fizetett és önkéntes munka viszonyáról, a segítő munka sajátos problémáiról kialakított elképzelésekben. Interjúalanyaink a ‘ki és hogyan segít?’ kérdésekre adott válaszaikban értékelték a segítő munka közvetlen és közvetett, társadalmi és szubjektív, anyagi és nem anyagi értékét a munkát végzők, a munkavégzést szervezők, valamint a segítették között. A munka világának szerveződéseibe való aktív beavatkozás természetéről és értelméről szóló gondolkodás így gyakorta összeolvad a segítség ethoszának megfogalmazásával.

Minden segítőnek legelőször is önmagát és emberi erőforrásait kellett megszerveznie, vagy részlegesen átprogramoznia. A gazdaság és jövedelemszerző munka válságjelenségeit célzó szolidaritási csoportok szervezeti megoldásai egyrészt meglévő adottságokat és infrastruktúrát állítottak új pályára, de gyakran szembesültek az azonnali emberi erőforrásszükséglet és az ezzel párhuzamosan megjelenő munkavesztés válságokat jellemző feszültségével. Már korábban kialakított működési keretek felhasználásával folytatta szolidaritási tevékenységét mind a piaci szereplőként, mind a rendszerkritikus szereplőként azonosított segítők két sajátos csoportja a megkérdezettek között. Ez nem jelenti a mozdatlan vagy passzív szervezeti gondolkodást. Elsősorban a piaci logikában ott-honosan mozgó, de annak részleges átalakítását vagy elterelését célzók lettek a legaktívabb szervezeti kísérletezők. Utóbbiak sokszor ösztönös munkaszervezési döntések és választások mentén gyarapodtak, s alacsony belépési küszöböt hagytak a segíteni szándékozók számára. A száguldó kialakulás és kibontakozás, a sokszor kielégíthetetlennek látszó szükségletek vagy éppen a váratlanul megjelenő 'túltermelés' valamilyen ellátási csatornán nem sok időt hagyott a szervezeti reflexióra, önkorrekcióra. De többen is őszintén rácsodálkoztak arra, hogy a kollektív, puha határokkal bíró, horizontális szerveződésmennyire kihívásos (5, 28). Majdnem minden megkérdeztünk, aki újonnan felálló csapatot hozott létre, néhány emberből álló szervezeti magról és a köréje gyűlt segítők-ből álló, néhol a segítettek és segítők között kialakult hálóról számolt be. Így a megszervezett segítség majd minden esetben többféle módon értékelt, fizetett és nem fizetett munkák együttes eredménye lett. Miközben sokan megélhették, hogy a sokféleség és a nyitottság koncepcióütközéseket, konfliktusokat, emberi feszültségeket is magával hoz, egyik kollektíva sem robbant fel. (Igaz, a kutatás nem kereste a sikertelen vagy félsikeres szerveződések.)

Több olyan segítő tevékenységet is folytató, munkaszervezetként is működő entitás került vizsgálatunkba, amely azonnali és látványos munkaszugorodással szembesült, de piaci vagy állami költségvetésből gazdálkodóként elkerülte a tömeges munkahelybezárást (20, 37, 50, 52). A tulajdonos vagy döntéshozó a leállás ellenére fizette dolgozóit, hogy azok a szakmájukhoz közeli területen, szerződésük szerinti feltételekkel dolgozhassanak, és szolidaritási közjót termeljenek. „Én a saját gárdámat becsülöm és tisztelem annyira, hogy senkit sem küldtünk el, aki nekünk dolgozott adott esetben éveken át, hanem igyekszünk mindenkit megtartani, hogy hasznot termeljenek a társadalom részére...” (17). Több olyan szerveződést is megfigyeltünk, ahol az aktív mag egy üzleti (kis- vagy középméretű) vállalkozás munkaerőjéből és az ahhoz kapcsolódó civil barátokból, kényszerszabadságon vagy főmunka után beálló segítők-ből állt. Ezeknél a munkaerő mozgósításának költségeit a vállalkozás 'benyelte', tehát az üzleti vállalkozás ellenszolgáltatás nélküli erőforrást adott át a segítő akcióknak. Olyan kulturális nagyintézmény is akadt, amelyik élő online előadásokra szabad választás útján toborozta tagjait.

Ebben a résztvevők a vezetők aktív törődését látták a folyamatos munkalehetőség biztosítására válság idején, és élvezhették a szakmai jelenlét és hivatásközösség megtartását a kulturális közjó előállításán túl. (26) A fősodorban lévő, de az átalakító logikával is ismerkedő piaci szereplők közül kinövő segítők kóstolgatták vagy meg is valósították a platformgazdaság valamiféle egyszerűsített formáját, ki tudatosan, ki pedig inkább a hálózatos mozgósításnak és erőforrásszerzésnek köszönhetően. Lettek a platformgazdaságnak lelkes támogatói a megkérdezettek között, de kritikusai is annak kizsákmányoló gyakorlataira mutatva rá.

A civil szervezetként működő segítők körében jellemző módon az egy-két fős fizetett alkalmazotti mag mellé egész csapatok álltak fel rövid idő alatt. Egy adományszervező szervezetben: „...szerintem havi szinten olyan harminc-negyven fő az, aki rendszeresen segít. Az irodai segítők között nagyon sok a nyugdíjas” (30). Egy budapesti kerület civil kapcsolati irodája arról számolt be, hogy: „nagyon nagy önkéntesbázist építettünk fel, ami kb. 100 ember, és abban nagy részben voltak olyan önkéntesek, akik tényleg önkéntesek, és részben olyan önkormányzati dolgozók, akik máshonnan lettek átirányítva, mert az ő intézményük bezárt...” (20) Egy harmadik adománygyűjtő és elosztó szervezet beszámolója szerint: „...van az a kis önkéntes csapat, aki segít elszállítani, csomagolni, logisztikázni. Jellemzően átlagos polgári és jómódú rétegből jönnek ezek a fiatalok...Több a lány, de vannak fiaink is” (54). A hátrányos helyzetű budapesti negyedben tevékenykedő csoport aktivistája nem érzett erkölcsi problémát a fizetett munka és az önkéntes segítő munka összemosódása miatt. Ebben a körben a szociális munkásokból álló mag a formális napi feladatain túl vállalt az elesettek szélesebb körének azonnali ellátásának segítéseért második vagy harmadik fizetetlen műszakot. A jócskán megnövekedett napi munkaórákban annál inkább zavarta, hogy: „sose érezzük azt, hogy akkor most valamit sikeresen megcsináltunk...folyamatosan szorongunk rajta, és nincs megállás... mivel így nem nagyon sikerül itt átverni, ami szerintünk így az emberi minimum lenne, ezért aztán így a megelégedettség érzése sincs sose” (29).

A vegyes munkavégzési formákat összevegyítő, kihívásos munkaszervezési feladatokkal megküzdő segítő csoportok számára az irodalom által leírt, lelki kényelmet nyújtó megtisztulás és a társadalmi visszaigazolás nem vált általános és evidens tapasztalattá. Egy megvilágító véleményt közlő aktivista értelmezése szerint az önkéntesség többféle formája közti választásban a kulcsmozzanat a ‘közösségi munka’. Nem a segítség közvetlen tartalma, a közvetített vagy átadott anyagi és nem anyagi javak, hanem annak lehetősége számít, hogy a segítők és a segítettek „meg tudják beszélni, hogy az utóbbiak miért vannak ilyen helyzetben”. Tehát a közös reflexió nyitja a kaput az értelmes segítő munkára, sőt, az ilyen konfiguráció segíthet a ‘társadalmi változás beindításában’ (29). Az elköteleződés, a bevonódás hagyományosabb, régebből ismert modellje köszön itt vissza a segítő választását, rugalmas elköteleződését, alkalmyszerű jótékonykodását értékelő újabb mintákkal szemben.

Jellemzőnek írja le a szakirodalom, hogy az önkéntesség olyan területek, tevékenységek felé vezet az abban résztvevőket, amelyekből később szakmai tudás, tőke vagy egyenesen piaci pozíció építhető. De az ezzel ellentétes mozgás is jól ismert, mintánkban is felbukkant, sőt, a munka világát segítők között még talán jellemzőbb is lett. Elsősorban az üzleti világ szereplői éreznek késztetést, hogy főfoglalkozású segítők legyenek hosszabb távon is. Egy sikeres kisvállalkozó, sokéves segítői múlttal, a koronavírus alatt ébredt arra rá, hogy: „most úgy érzem, a vállalkozást abba akarom hagyni és valami mást szeretnék csinálni. Nekem igazából a segítő munka az életem, ez a legfontosabb a számomra” (30). Egy másik életpályaformáló elképzelés pedig két világ stratégiai együttes művelését vázolta fel: „a jövőben lesznek for-profit vállalkozásaim, de mindent annak fogok alárendelni, hogy ebből a pénzből, ami ott keletkezik, biztosan menjen társadalomjobbító feladatokra is” (2).

A válságban való segítség rendszert bontó szereplőket, szervezeti és erőforrás-kiterjesztő kreatív újítókat is kitermelt, illetve láthatóvá tett. „Szóval én ezt úgy láttam, hogy ez egy óriási lehetőség, mert a rendszer így felbomlik, liminalitás lesz ... befolyunk a résekbe, nagy mennyiségű embert mozgatunk, nem érdekel a papírmunka minket, hanem csak az érdekel, hogy meg legyen csinálva. Tehát a civil attitűd nagyon sokat segített, és most kivételesen ebben a hivatal egyébként nem akadályozott minket. És szerintem a hivatal látta, hogy neki érdeke, hogy hagyja, hogy mi garázdálkodjunk, tehát hogy neki jobb lesz akkor, ha minket hagy, mi jobban tudunk erre a helyzetre reagálni.” – vallotta egy önkormányzati koordinációs irodát vezető civil vezető (20). Egy másik segítő aktivista is lelkesen magyarázta a szolidáris munka azonnali hozadékát és értelmét: „Én nagyjából mindig is a civil szektorban dolgoztam. Környezetbarát és etikus fogyasztással, fenntartható fogyasztással, háztartás zöldítéssel, ilyesmivel foglalkozik a szervezetünk. A járványban megvalósított szolidaritásban az a nagy változás, hogy itt kilóban le lehet mérni az eredményt, nem valami teljesen absztrakt messzi jövőbeli hatásokról beszélhetünk.” (54)

Beszélgetőtársaink elbeszélései együttesen bevilágítottak egy olyan sokrétegű, mozgalmas térbe, ahol a szolidáris cselekvők nagy része kapcsolatteremtő és kapcsolaterősítő munkát²⁸ is végez azon túl, hogy ellátási láncokat, anyagi erőforrásokat, és intézményes kereteket is szervez. Ebben a szolidaritás különféle erkölcsi, szakmai, technikai és politikai kérdései fogalmazódnak meg, és megméréésre kerül a szolidaritási munka haszna és a szolidaritási cselekvők társadalmi értéke is. De tágabb értelemben e kapcsolatteremtő munka segíti akár a piacokon, akár a piaci logikával párhuzamos, vagy a piaccal szemben kibontakozó gazdálkodási

²⁸ *Phatic labor*, szó szerint fordításban ‘beszélgetős’ munka, Malinowski nyomán. A fogalom továbbfejlesztett változatát l. Elyachar, Julia: *Phatic labor, infrastructure, and the question of empowerment in Cairo. American Ethnologist*, August, Vol. 37, No. 3. 2010. 452–464.

közeg megerősítését, és az abban elképzelhető értékes és értékteremtő munka kereteinek kialakítását.

A megkérdezettek jó lapokra kerülhettek volna David Graeber, a piacgazdaság és a globális kapitalizmus szenvedélyes (és szellemes) bírálója nemrégiben magyarul is megjelent, nagy hatású művében. Az antropológus szerint társadalmi értéket termelhet sokféle munka, olyan is, amit jól megfizetnek, és olyan is, amit nem. Ám a mai gazdaságokban számtalan olyan munkafajta van, amit megfizetnek, megbecsülnek, de sokszor még a munkát végző is értéktelennek tartja azt. Ezek a munkák Graeber szókimondó értelmezésében haszontalan (szó szerint: ‘trágya’) munkák, vagyis értelmetlenek, nincs társadalmi értékük, nem járulnak hozzá a közjóhoz, az emberek életének jobbításához.²⁹ Szolidáris cselekvőink túlnyomó része ennek a megfordítottját hozza létre önértékelése és mikroközösségének narratívái alapján: önkéntes segítő munkájuk kézzel fogható értéket teremtő munka.

5. A segítség jelentősége a megélhetési válságok és a járványválság összeolvadásában

A gazdaság és a munka világában segítő megkérdezettek önképe és a szolidáris cselekvések értelméről megosztott narratívái hasonlóan tagolódnak, mint ahogy ezt a kutatás összefoglaló tanulmánya leírja eme lapszámban.³⁰ Többen is rendelkeznek korábbi segítői múlttal, tipikusan karitatív jellegű, kiszolgáltatottakat segítő munkában, illetve jól mozognak a civil aktivizmus világában, de nem mindig ezt emelik ki meghatározó inspirációként (16, 17, 21). Többekre jellemző a nyitott láncú kölcsönösség (reciprocitás) mozgatórugója, vagyis abban a hitben cselekszenek, hogy aki segít, később segítséget kap a társadalom előre meg nem határozott tagjától, ha maga is segítségre szorul (17, 28). Így nem is mindenki gondolja magát szolidáris cselekvőnek annak ellenére, hogy saját közvetlen érdekein túlmenve, vagy azt egyértelműen hátrébb tolvá, közügyek aktív támogatására saját munkáerejét és szabadidejét használja.

Az alábbiakban azt világitjuk meg, hogy a gazdaság és munka világában a segítőik szolidaritási értelmezései hogyan szövődnek bele a járvány hatására kibontakozó gazdasági válság, illetve járványon túlmutató megélhetési szükséghelyzetek értékelésébe. Eme segítőik többsége számára a járványhelyzet és az annak nyomán kibontakozó gazdasági válság az azonnali vagy időleges *kiszolgáltatottságot* állította középpontba, amely mellé különféle erősségű és keretezésű válságtérletek társulnak.

²⁹ Graeber, David: *Bullshit munkák*. Typotex, 2020. 216–18.

³⁰ Feischmidt, 2021.

A liberális piacgazdaság jelen formáinak normáit legtisztábban megjelenítő szakmai közösség képviselőjének mindenekelőtt a gazdaság szereplőiről van sarkos véleménye. Nem tágít a már kialakított ‘teljesítménymetrikájától’, vagyis azon méri a sikert, ha valami ‘elkészül és használódik’ még a válság idején is (22). Ezzel a saját célközönségének állapotát (üzleti és innovációs lehetőséget kereső vállalkozók) és a civil segítőkkel kapcsolatos véleményét fogalmazza meg. Ugyanezen szereplő csalódott a járványhelyzetre adott válaszuk fogadtatásával, azt látja, hogy az információmegosztás nyilvános felületei kisebb hajlandóságot teremtenek az aktív használatra, mint a zárt csoportok. A szélesebb célközönségéről azt gondolja, hogy lehetőségfelismerésben elmarad egy ‘nyugati társadalomban tapasztalható’ mögött, mert a túlélést az állami és önkormányzati segítségtől várja (22). A tapasztalt CSR-t működtető hazai nagyvállalkozót a járvány megerősítette abban a hitében, hogy egy megosztott társadalomban vitán felül álló ügyeket kell támogatni, vagyis a gyerekek és a kultúra válságügyeit, szükségleteit. A meglátást láttathatjuk a kockázatkerülő CSR modellnek, de akár horizontális és szolidáris erőforrásokat megsokszorozó stratégiának is, illetve általános kiszolgáltatottságcsökkentő cselekvésnek is (37). Az utóbbi példában fontos mozzanat, hogy a szóban forgó nagyvállalkozó egyben az, aki megtartja a dolgozóit az erős keresletkiesés és az üzleti haszonszűkítés mellett is.

Egy eddig a piacgazdasági fősodorba tartozó (vendéglátós) piaci szereplő szerint gondolkodás nélkül kell az alkalmazottait támogatni, ameddig ezt üzleti tartalmú megengedik, és átmenetileg máshol, jelen esetben kézgalléros munkával tud saját túléléséhez szükséges jövedelemhez jutni (17). Másikuk pontosan le tudja írni az átalakulást, ahogy a válság alatt a fenntarthatóság értéke mellett megerősödött a szolidaritás gondolata és azzal egyenértékűvé is vált. A fogyasztói érdek- és értékközösséget a termelői és a fogyasztásban lemaradók felé nyitó szervezet képviselője a korábban nem művelt társadalmi vállalkozás fogalmát érzi hitelesnek munkájuk megjelölésére (16). A generációk és társadalmi csoportok közötti, sőt a városi és vidéki életet élő állampolgárok közötti szolidaritás normája és a fenntartható fejlődés sajátos értékcsokrokban bukkant elő a vizsgált kezdeményezések szószólóinak beszámolóiban.

A nem profit alapú csere-, ellátási, és munkarendszereket a piaci struktúrák mellett építőket, illetve az állami jóléti politika által nem érdemesített rászorulókat segítőit a válság fokozott aktivitásra sarkallta a kiszolgáltatottság elmélyülését és kiterjedését látva. Ebben figyelemre méltó mozzanat, hogy a segítők egy része értékelésében a nem privilegizált, de nem is kitaszított társadalmi csoportokban nagyobbat ütött a válság elsőre, mint a kitaszítottak körében. Egy nagyvárosi civil csoportokat összefogó segítő úgy véli: „A félelem megrettentette az átlagembereket, fogalmuk nem volt, hová nyúljanak. Ott az internet mindenki számára adott, mégis azt láttam, hogy egy munkajogi kérdésben, akár más gyakorlati ügyben, nem tudták, hova forduljanak.” A szegregátumokban élők (adatközlő szóhasználata)

viszont nem mutattak pánikreakciót, számukra a járvány nem alakította át az élet újratermeléséhez szükséges állandó küzdelem mindennapjait (legalábbis a járvány első hónapjaiban nem). A bizonytalan, átmeneti vagy feketemunkából élők, vagy a munka világából végleg kivaszítottakat kevésbé vagy (már) nem sújtotta a munka- és munkahelyvesztés. Ez a tapasztalat a társadalom tagjai között az erősek, a különféle tőkével rendelkezők és a kiszolgáltatottak közötti határok részleges átrendeződésére, illetve az értelmezési keretek átszerkesztődésére utal. Egyes segítők úgy látják, a kiszolgáltatottak között megjelentek a nem kivaszított tehetetlenek, míg a legelesettebbek válságkezelő képességei felértékelődtek (26).

A közelebről megfigyelt, már jelentős múlttal rendelkező segítő civil szervezet mindegyike világosan artikulált véleményt formál a társadalmi igazságtalanságok és egyenlőtlenségek strukturális okairól, és összeköti azokat a kibontakozó gazdasági válság következményeivel. Azok, akiket a piacgazdaság fősodrába illeszkedőnek nevezünk, nem akartak 'politizálni' a segítő kezdeményezéseikkel. „Mi nem akarunk politizálni, nem célunk, nem is szeretünk” (22). A megkérdezettek többsége ugyanakkor élesebb vagy óvatosabb kritikát fogalmazott meg a központi állami szereplők teljesítményéről a járványhelyzetben. Van, aki úgy érzi, az állam nem akadályozta a működésüket, de nem is segítette (5). Mások arról számolnak be, hogy elvárták volna, hogy az állam összehangolja a közérdeket szolgáló civil segítők munkáját, amikor azok koordinálatlanul mozogtak egy-egy terepen (28). Az is megfogalmazódott, hogy az állami szereplők 'nem szeretik a civil szervezeteket', mert attól tartanak, hogy onnan nő majd ki valamiféle politikai ellenzék. A legélesebb kritika szerint a nyilvánvaló gazdasági válsághelyzetben a munkájukat és megélhetésüket elvesztők segítségét 'néhány stadion árából lehetett volna fedezni' (17).

A gazdaság és munka világában segítők nem említenek érdemi kapcsolatot az önkormányzatokkal, ha csak nem onnan jön a kezdeményezés. A vendéglátós vállalkozók egyike elvárta volna, hogy a kijárási és nyitvatartási korlátozások után az önkormányzatok megengedőbbek legyenek a munkát adó vállalkozásokkal a szabadterei kitelepülés és a nyitvatartás kérdésében. A piacgazdaságtól élesen eltérő, szövetségi és helyi hálózatokban gondolkodók is ambivalens módon gondolkodnak az önkormányzatokról. A fővárosi ellenzéki önkormányzatok közpolitikai elképzeléseivel szimpatizálnak, de úgy érzik, hogy azok keze is megkötött. Ezért a civilek olyan megélhetési formákat keresnek, amelyek nem függenek semmilyen politikai hatalomtól (21). Két megfigyelt önkormányzati kezdeményezés azt mutatta, hogy a munka világában érdemi lehetőség adódott a civil és önkormányzati együttműködésre, legalábbis bizonyos ellátási gondok és a munkavesztés összekapcsolásában. De mindezen tapasztalatok azt mutatják, hogy a városi és kerületi önkormányzatok nem lettek természetes partnerei a civil segítőknek, amelynek sokféle oka lehet: az eredendő bizalomhiányos viszony és az egymásról alkotott kép, a megfigyelt idő rövidege, de a kutatási interjúkban követett témák hierarchiája is.

A strukturális problémák és lehetőségek megítélésében a magukat rendszerkritikusnak valló civil szerveződések jól megkülönböztethető csoportot alkotnak. E szervezetek a strukturális egyenlőtlenség és kiszolgáltatottság okozta válságot értelmezik, és közös, nem piaci logikájú termelési és újratermelési terek létrehozását hirdetik. Úgy vélik, a járvány egy tágabb globális gazdasági és politikai válság összesűrűsödő jele és állomása. Eltökélten hisznek egy autonóm és szolidáris gazdasági körforgás megeremthetőségében. Az ehhez vezető utat a szövetkezetesítés megerősítésében, a közvetlen fogyasztói és gazdálkodási együttműködésben látják. Mindezt a hasonzorú szervezetek hálózatosodása és vízióegyvetetése szolgálja, amelyet nem a járvány indított el, de megvilágította a célok helyénvalóságát és erejét, illetve erősebbé tette a hiányzó láncszemek kontúrjait. Az öndefiníció szerint a hálózatosodás motorja egy újbaloldali politikai hullám, amely összekapcsolja a zöld, a feminista és a baloldali mozgalom értékeit (15, 21). A járvány abban hozott még mélyebb elköteleződést és belevetettséget, hogy egyes aktivisták lakhatása, munkaerőpiaci túlélése, anyagi létfeltételei is a közös, alternatív gazdaság-szervező tevékenységbe ágyazódtak. Ennek a civil körnek széles szellemi bázisa, társadalomtudományi gyökerei, támogatói és fórumai is vannak, amelyek együtt dolgoznak egy szolidáris gazdaság megeremtésén.³¹

Sok társadalomtudós elsősorban arra kíváncsi, mikor kezdik el az üzletei, kormányzati hatalmat és erőforrást birtoklók kihasználni, majd eltulajdonítani azokat a segítségi formákat, tereket és hálókat, amelyeket a civil és állampolgári segítség elindított, megszervezett, vagy megsokszorozott a válságokban. E tanulmány írója éppen ennek ellenkezőjére kíváncsi. Mindenekelőtt, mert máshogy tenni elvékonyította volna a segítők indíttatására, sok értelemben egyszeri és megismételhetetlen kiállítására és önreflexióira fordított analitikus figyelmet. A kutatás megvilágította, hogy a segítők nagyobb része abban hisz, hogy a közösségi vagy lazább, de koordinált kollektív cselekvés kölcsönösségi normái alakítják a segítő emberek gondolkodását, azonnali és későbbi vélekedéseit és választásait. Ebbe belefoglaltatik az is, hogy a segítők el akarják kerülni a kiszolgáltatottságot és a kizsákmányolást előidéző és fenntartó rendszerek aktív támogatását. Mások megerősödnek abban a tudatban, hogy bizonyos erőforrásaikat önkéntesen meg kell osztani másokkal, mert az önérdek, az üzleti érdek megfontolásai válság esetében hátrébb szorulnak. Megint mások nem segíteni akarnak, hanem újfajta, a szolidaritás elvén működő gazdaságot építeni. Az, hogy a vázolt szolidáris cselekvéseknek és meggyőződéseknek milyenfajta hosszabb távú és mélyebb rendszeralakító lehetőségei vannak, csak egy követő és elmélyített kutatás tudja majd megvilágítani.

³¹ Gagyi Ágnes: Szolidáris gazdaság és kapitalizmus. *Fordulat*, 2020. 27. 6–36.

6. A szolidaritás kihívásai és távlatai

Kutatásunk megmutatta, milyen sokféle intézményes munkaszervezési forma szövi át a segítség gyakorlatát, ezekben hogyan rendeződik össze a fizetett és nem fizetett munka, és hogy az emberi motivációk és közösségi visszaigazolások milyen finoman szövött hálójában mozognak szereplőink. Kutatásunk azt is megvilágította, hogy az önkéntes segítő munka sokszor összekapcsolódik a segítő szakmai érdeklődésével, tudásával, tapasztalatszerző vágyával, így nem válik el, vagy csak időlegesen, fő kenyérkereső munkájától, mindennapi jövedelemszerző tevékenységétől. A tiszta formákat üdvözítő gondolkodással szemben a segítő nem gondolják kényelmetlennek, zavarónak vagy a szolidaritási eszme elértéktelenedésének azt, hogy a létrehozott új szolgáltatás, új (például orvosi) termék hosszabb távon anyagi javakat termel, illetve, hogy a civil szervezet néhány tagja rendszeres javadalmasban részesül, vagyis a segítség fizetett munka keretében jön létre.

Az általunk megkérdezett segítőik ugyanakkor világosan érzékelik, hogy a válság nem egyformán sújtja a társadalom tagjait, és a segítség nem számolja fel a társadalmi hierarchiát és az azt megerősítő határokat. Az önzetlen segítő ideálképehez csak bizonyos társadalmi rétegeknek van esélye közel kerülni, míg mások a segítségben is megélhetik, hogy nem tudnak felérni az elismerésre méltó polgári vagy középosztályi normarendhez. Vannak, akik segítőik lehetnek, és vannak, akik segítették, mert erre alkalmas erőforrásuk, tudásuk és kapcsolatrendszerük van, még ha ezt a kétosztalú modellt sokféleképpen tördeli is fel a segítség gyakorlata.³² További vizsgálódásokra lesz szükség ahhoz, hogy megérthessük, milyen köztes szereplők, gyakorlatok és ‘kapcsolatépítő’ munkák lesznek meghatározói ennek az átalakító folyamatnak, és hogy ebben a vírusválság különleges időszak volt-e.

A kritikai társadalomtudományok számos képviselője szenvedélyesen próbálja a politikai tartalmú, aktív szolidaritási tevékenységeket elválasztani a politikamentes segítéstől. Az utóbbinak lényegesen kevesebb erkölcsi és társadalmi értéket tulajdonítanak, sőt sokszor megállapítják, hogy azok hatékonyan hozzájárulnak a társadalmi egyenlőtlenségek és a hatalmi struktúrák fenntartásához. Abban nincsen egyetértés, hogy mi számít politikainak és politikamentesnek, de bizonyos tevékenységek már állandósult jelöltek ezekben a diskurzusokban: politikamentes segítésnek olvasódnak mindenekelőtt az emberi élet alapvető szükségleteinek ellátását szolgáló segítő formák (például az étel, a ruházat meg/osztása), a szervezett civiltársadalmi keretek között folytatott segítség (NGO szervezeti forma) és az állami szereplőkkel folytatott együttműködés. Ezek közül mintánkba főleg az első és második formába tartozók kerültek. Kutatási eredményeink arra utalnak, hogy a kizsákmányoló felhalmozási folyamatok megtörése és a válságban elszakadt

³² L. Sik – Zakariás, 2021.

ellátási láncok összekötése minden ízében a társadalmi igazságosság problémáit keresztező kihívás, és ezt nem téveszti szem elől a legtöbb segítő kezdeményezés.

Ez a megfigyelés egybeesng a szakirodalom másik jelentős irányzatának meg-látásaival. Schwiertz és Schwenken úgy vizsgálják a 2015-ös és a 2020-as évek nagy szolidaritási hullámait, hogy nem tesznek induló különbséget a politikamentes és a politikai tartalmú gyakorlatok között. Nem meglepő, hogy eképpen több-féle köztes szolidaritási formában is megtalálják a kritikai élű, kapcsolat- és közös-ségépítő, aktív állampolgári cselekvés eredményeit.³³ Karakayali, Sutter, Zakariás és Yates³⁴ különféle közelmúltbéli szolidaritási mozgalmak és kezdeményezések összehasonlító vizsgálatai nyomán állítják, hogy ezek egy ‘előkészítő’ (prefigura-tive) politika megvalósítói: különösen a mindennapi gyakorlatok tereiben kísérle-tek az anyagi folyamatokba és a társadalmi rendbe való beavatkozással, illetve kollektív normákat átalakítanak át, és értelmezési kereteket alkotnak újra. Ehhez hozzátehetjük Jacobsson és Korolczuk tételeit a közép-kelet-európai társadalmak civil és állampolgári aktivizmusáról, amelyek nem ritkán a hétköznapi és ‘kis dolgok’ megoldására, képviselőre mozgósítanak, és így politikai tartalmukat nem a ‘nagypolitikai’ állásfoglalások és térfoglalások mentén képzelik el. Társadalom-átalakító lehetőségeik és hozzájárulásuk mégis, vagy éppen ezért, empirikus és kri-tikai figyelmet érdemel.³⁵

A társadalomkritikai irodalomnak a bevezetőben hivatkozott terminusait hasz-nálva ebben a kutatásban nem csak a társadalmi privilégiumok és státusz megtar-tását szolgáló, megtisztító cselekedeteket és megfogalmazásokat kerestük, hanem vélelmeztük és megtaláltuk a szolidaritás olyan formáit és mozzanatait, amelyek vegyített formájukban is közjót termelnek az egyéni érdeken túl, és reflektálnak a közállapotokra, tehát politikai tartalmúak. Összefoglalóan megállapíthatjuk, a szolidaritás sokféle formája, intézményei, szerveződési módjai közül a gazda-ság és munka világában formálódó, vagy arra is ható kezdeményezésekben az

³³ Schwiertz – Schwenken, 2020. 7. és 13.

³⁴ Karakayali, Serhat: The Welcomers: How Volunteers Frame their Commitment for Refugees. In: Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Celine Cantat (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Palgrave/ MacMillan. 2019. 221–242.; Sutter, Ove: Between Pre-figurative Politics and Collaborative Governance: Vernacular Humanitarianism in the Migra-tion Movements of 2015. *Ethnologia Europaea*, 50(2). 2020. 109–124. DOI: <https://doi.org/10.16995/ee.1242>; Zakariás Ildikó: *Jótékony nemzet. Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarok segítségében*. Budapest, Kalligram – Regio Könyvek, 2018.; Yates, Luke: Rethin-king Prefiguration: Alternatives, Micropolitics and Goals in Social Movements. *Social Move-ment Studies*, 14(1). 2015. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1080/14742837.2013.870883>

³⁵ Jacobsson, Kerstin – Korolczuk, Elżbieta: Mobilizing Grassroots in the City: Lessons for Civil Society Research in Central and Eastern Europe. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2020. 125–142.; Jacobsson, Kerstin – Elżbieta Korolczuk: Mobilizing Grass-roots in the City: Lessons for Civil Society Research in Central and Eastern Europe. *Inter-national Journal of Politics, Culture, and Society*, 2020. 125–142. <https://doi.org/10.1007/s10767-019-9320-7>

együttérzés artikulálása, az aktív állampolgári, közösségi, civil avagy az azokkal szövetkező cselekvőkészség és valamiféle társadalmi igazságosság (legalábbis közjó) elérése együttesen megjelenik.³⁶ Ha közben társadalmi tőkét is termelnek vagy kamatoztatnak, jövőbeli fizetett vagy más anyagi hasznot is adó tevékenységet is folytatnak, akkor a bevezetőben említett (érték)összevegyítés gyakorlatát valósítják meg. Ettől még nem olvadnak össze, nem porladnak szét a piac, a verseny, az önérdek és más, a szolidaritás gondolatával logikailag szemben álló erők terében, legalábbis nem természeti törvényként vagy eleve elrendelten. Ösztönösen, erkölcsi vagy tapasztalati megfontolásból a kutatásban megtalált szolidáris cselekvők egyetértenek Karl Polányival és követőivel: a vírusválság különösen érzékletesen mutatta meg, hogy a radikális individualizmus szabadsága mennyire erőtlén és iluzórikus a társadalom szolidaritási mechanizmusai nélkül.³⁷

A tanulmányban közöltek alapján érvényes és inspiráló értelmezési keretnek látjuk Judith Butler feminista filozófus koncepcióját a kiszolgáltatottságról, amely a közös emberi sebezhetőség egyenlőtlen elosztásán alapul.³⁸ E sebezhetőség az emberek (emberi testek létezésének) egymásra utaltságából ered. Az egyenlőtlen elosztás egyes életeket értékessé, másokét pedig részvétet nem érdemlővé tesz. Az egyenlőtlenül elosztott kiszolgáltatottság ellen sokféleképpen lehet fellépni, és benne Butler elismerésre méltónak tartja azt a heroizmustól távol álló gesztust is, amely a részvételre nem érdemesek életét is a nyilvánosság részévé teszi, emberhez méltó életet követel nekik is, vagy pusztán csak kimondja, hogy az élet őket is megilleti, mielőtt eltávoznak.³⁹ Ha valaki tevélegesen többet tesz ennél, a remény politikáját műveli.

³⁶ Joó Mária: Embernek lenni sötét időkben: Butler és Arendt nyomán. *TNTeF*, 2019. 9. 1. 1–13.

³⁷ Somers, Margaret – Block, Fred: Polanyi's Prescience: Covid-19, Market Utopianism, and the Reality of Society. Posted on October 16, 2020. *Economic Sociology & Political Economy*. Online. <https://economicsociology.org/2020/10/16/polanyis-prescience-covid-19-market-utopianism-and-the-reality-of-society/> (Letöltés ideje: 2021. február 28.)

³⁸ Butler, Judith – Gambetti, Zeunep – Sabsay, Leticia (eds.): *Vulnerability in Resistance*. Duke UP, 2016.; Butler, Judith: Precarious Life, Vulnerability, and the Ethics of Cohabitation. *The Journal of Speculative Philosophy*, Vol. 26, No. 2. 2012. 134–151.

³⁹ Butler, 2016. 217.

A TANULMÁNYBAN HIVATKOZOTT INTERJÚK LISTÁJA

<i>Sorsz.</i>	<i>Tevékenység</i>	<i>A szerveződés jellege</i>
2.	Hajléktalanok utcai segítése	Civil szervezet
4.	Közösségfejlesztés köztük hátrányos helyzetűek	Civil szervezet
5.	Orvosi védőfelszerelések tömeges gyártása	Önkéntességből kinövő vállalkozás
10.	Lakóhelyi önszolgáltató tevékenység	Civil csoport
13.	Civil és közösségi szerveződés támogatása mélyszegénység kezelésére	Alapítvány
15.	Alternatív gazdálkodási formákat építő	Civil csoport
16.	Tudatos fogyasztás, demokratikus termelés, átmeneti hiányok csökkentése	Társadalmi vállalkozás
17.	Munkaközvetítés, munkahely megtartása vendéglátásban	Civil csoport
20.	Szociális ellátás, hátrányos helyzetűek segítése	Önkormányzati közösségi részvételi iroda
21.	Alternatív gazdálkodási formák erősítése	Civil csoport és szervezeti koalíció
22.	Piaci kereslet és kínálat közvetítése, piacfejlesztő ötletek 'palántázása'	Egyetemközeli üzletfejlesztési non-profit
26.	Ellátási mozgósítás és hátrányos helyzetűek segítése	Civil aktivista és önkormányzati bizottsági tag
28.	Frontvonalban dolgozók ellátása	Állampolgári csoport
29.	Hátrányos helyzetű városrész segítése	Egyesület
30.	Tisztítószert és élelmiszeradomány hátrányos településeknek	Filantrop civil csoport
37.	Frontvonalban dolgozók ellátása és saját dolgozók segítése	Hazai tulajdonú nagyvállalat
38.	Felújított IT és software iskoláknak	IT vállalkozás magán és civil összefogással
39.	Hátrányos helyzetű gyerekek iskolai és tanodai segítése és élelmiszeradomány	Civil szervezet
50.	Online és kamarakoncertek	Kulturális nagyintézmény
52.	Szociális szféra munkahelyei mentése idősek szolgálatával	Önkormányzat
54.	Hátrányos helyzetűek segítése	Civil szervezet
55.	Hátrányos helyzetűek segítése	Civil csoport

ADATKÖZLŐK A SEGÍTÉS FORMÁI SZERINT:

Gazdaság és munka világában segítők: 11, ebből 2 önkormányzat
Hátrányos helyzetűeket segítők: 9
Egészségügyi dolgozókat támogatók: 1
Oktatást segítők: 1
Kulturális nagyintézmény: 1

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bartha Attila – Kopasz Marianna – Takács Judit: A populisták jobban csinálják? In: *Körösényi András – Szabó Andrea – Böcskei Balázs (szerk.): Vírusba oltott politika*. Budapest: Napvilág Kiadó. 2020. 89–108.
- Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás*. Budapest: Napvilág Kiadó. 2002.
- Butler, Judith – Gambetti, Zeunep – Sabsay, Leticia (eds.): *Vulnerability in Resistance*. Duke UP, 2016.
- Butler, Judith: Precarious Life, Vulnerability, and the Ethics of Cohabitation. *The Journal of Speculative Philosophy*, Vol. 26, No. 2. 2012. 134–151.
- Elyachar, Julia: Phatic labor, infrastructure, and the question of empowerment in Cairo. *American Ethnologist*, AUGUST, Vol. 37, No. 3. 2010. 452–464
- Feischmidt Margit: Segítség és felelősség: a társadalmi szolidaritás formái, motívációi és vágyott hatásai a COVID-19 járvány idején. *Regio* 2021/2. 73–104.
- Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Jótékonyosság és politika. A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai *Politikatudományi Szemle*, 2018/2. 55–83.
- Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Cantat, Celine (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Palgrave/ MacMillan, 2019. agyi Ágnes: Szolidáris gazdaság és kapitalizmus. *Fordulat*, 2020. 27. 6–36.
- Graeber, David: *Bullshit munkák*. Typotex. 2020.
- Han, Clara: Precarity, Precariousness, and Vulnerability. *Annual Rev. Anthropology*, 47. 2018. 331–43
- Jacobsson, Kerstin – Koroleczuk, Elżbieta: Mobilizing Grassroots in the City: Lessons for Civil Society Research in Central and Eastern Europe. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2020. 125–142.
- Joó Mária: Embernek lenni sötét időkben: Butler és Arendt nyomán. *TNTeF*, 2019. 9. 1. 1–13.
- Karakayali, Serhat: The Welcomers: How Volunteers Frame their Commitment for Refugees. In: Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Celine Cantat (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Palgrave/ MacMillan. 2019. 221–242.

- Kis Miklós: A bizonytalanságalapú társadalom tragédiája. *Új Egyenlőség*, 2020. <https://ujegyenloseg.hu/a-bizonytalansagalapu-tarsadalom-tragediaja/> (Letöltés ideje: 2021. február 19.)
- Kovai Cecília – Vigvári András: Befejezetlen proletarizáció? A vidéki munkaerő-tartaléksereg Magyarországon a 2008-as válságot követően. *Tér és Társadalom*, 2020/3. <https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3284>
- Köllő János: Toward a “Work-Based Society”? In: Kovács, János Mátyás – Trencsényi, Balázs (eds.): *Brave New Hungary Mapping the “System of National Cooperation.”* London: The Rowman & Littlefield Publishing, 2020a. 139–158.
- Köllő János: Foglalkoztatás a koronavírus-járvány első hullámának idején. In: Fazekas Károly – Elek Péter – Hajdu Tamás (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök. 2019.* Budapest: MTA KTI. 2020b. 220–232.
- Ökotárs: *Második hullám. Civil szervezeti jó gyakorlatok a koronavírus-járványban.* 2020.
- Mikecz Dániel – Oross Dániel: Hol a szükség? Jön a segítség? In: *Köröserényi András – Szabó Andrea – Böcskei Balázs (szerk.): Virusba oltott politika.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2020. 185–200.
- Narotzy, Susanna: Introduction. In: Narotzky, Susanna (ed): *Grassroots Economics in Europe.* Pluto Press, 2020.
- Povinelli, Elizabeth: *Economies of Abandonment.* Duke University Press, 2011.
- Prinz Dániel: Rossz helyre ad, rossz helyről vesz el a kormány gazdasági csomagja. *Qubit* <https://qubit.hu/2020/12/23/rossz-helyre-ad-rossz-helyrol-vesz-el-a-kormany-karacsonyi-gazdasagi-csomagja-2020>. (Letöltés ideje: 2021. február 27.)
- Schwartz, Helge – Schwenken, Helen: Introduction: inclusive solidarity and citizenship along migratory routes in Europe and the Americas. *Citizenship Studies*, 2020.
- Shachar, Itamar – Essen, Johan von – Hustinx, Lesley: Opening Up the “Black Box” of “Volunteering”: On Hybridization and Purification in Volunteering Research and Promotion, *Administrative Theory & Praxis*, 2019. 41:3. 245–265
- Shachar, Itamar: Revisiting Solidarity: Developing Exit Strategies from a Post-Political Pandemic. Jul 20. *Politics and Political Theory*, 2020.
- Sik Domonkos – Zakariás Ildikó: Járvány és válság – rászorultsági és segítői viszonyok a COVID19 első hulláma idején. *Regio* 2021/2. 27–72.
- Somers, Margaret – Block, Fred: Polanyi’s Prescience: Covid-19, Market Utopianism, and the Reality of Society. Posted on October 16, 2020. *Economic Sociology & Political Economy*. Online. <https://economicsociology.org/2020/10/16/polanyis-prescience-covid-19-market-utopianism-and-the-reality-of-society/> (Letöltés ideje: 2021. február 28.)

- Sutter, Ove: Between Prefigurative Politics and Collaborative Governance: Vernacular Humanitarianism in the Migration Movements of 2015. *Ethnologia Europaea*, 50. 2020/2. 109–124. DOI: <https://doi.org/10.16995/ee.1242>
- Szikra, Dorottya: Ideology or Pragmatism? Interpreting Social Policy Change under the „System of National Cooperation”. In: Kovács, János Mátyás – Trencsényi, Balázs (eds.): *Brave New Hungary. Mapping the System of National Cooperation*. London: Lexington Books, Rowman and Littlefield, 2019. 225–241.
- Takács Erzsébet: *A szolidaritás alakváltozásai. Az együttműködés lehetőségei és gátja a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 2018.
- The RHJ Editorial Collective: Covid-19 and housing struggles: The (re)makings of austerity, disaster capitalism, and the no return to normal. *Radical Housing Journal*, Vol 2(1). 2020. 09–28.
- Tóth István György – Hudácskó Szilvia: A koronavírus-járvány társadalmi hatásai a közvélemény-kutatások tükrében. In: Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2020*. Budapest. 2020.
- Váradai Balázs: Magyarországi közpolitikai reakciók a koronavírus-járványra 2020 első felében. In: Fazekas Károly – Elek Péter – Hajdu Tamás (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök. 2019*. Budapest: MTA KTI. 2020. 213–219
- Yates, Luke: Rethinking Prefiguration: Alternatives, Micropolitics and Goals in Social Movements. *Social Movement Studies*, 14(1). 2015. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1080/14742837.2013.870883>
- Zakariás, Ildikó: *Jótékony nemzet. Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarok segítésében*. Budapest: Kalligram – Regio Könyvek, 2018.